

Annex

Les alqueries i rafals i la seva transformació en mans dels cristians

Part 1

La part sud de la parròquia i del municipi

Primer, tractarem els rafals i les alqueries de la part del municipi/parròquia ubicada sota el camí reial d'Inca, ara carretera Palma-Inca-Pollença. Avui en dia inclou quasi dues terceres parts del municipi atesa la posterior segregació de la vila de Lloseta; aleshores podria haver representat la meitat, o bastant menys, depenent d'un nombre encara no determinat d'hectàrees 'nostres', pertanyents a la vila d'Inca durant un període de temps tampoc no determinat fins ara.

"DE JOANNES DE VILAR"

Fou una alqueria de 10 jovades, i fou "*en el camino de la alqueria de Bernardo Agog*", segons Quadrado (1850, p. 530). Diuen el *Memoriàl ò càpbréu* (p.1005) i el catedràtic Llabrés, que era part de la porció de Pere de Centelles, sagristà de Barcelona. El domini havia estat donat, doncs, l'any 1260, al convent de les dames de Jonqueres. Bover esmenta un Joan de Vilario (1838, p. 46) que havia estat a la conquesta i rebia una alqueria de 10 jovades del sagristà de Barcelona, Pere de Centelles.

Hi havia diferents persones amb el cognom De Vilar o similar a la comarca al segle XIII. Pot ser el més significatiu per l'història de Binissalem era Guillem de Vilar, batle de la porció de Gastó de Bearn l'any 1278 (RRV2, p. 7). Altres batles de la comarca hi tenien propietats i deixaren els seus cognoms com a topònims a Binissalem; per exemple, la família Mayol, dels quals Pere Mayol, batle de Felip Mayol, firma un establiment l'any 1242 (RRV 2, p. 7).

"*Per hierència de Pere de Vilar*" diu en un document del primer bisbe, Ramon de Torrelles, però parla d'"*una peça de terra*" a Ciutat l'any 1264 (Bisbe, p. 129). Fou porcioner i segons el *Memoriàl ò càpbréu*, Petrus Desvilar i Petrus de Vilario tenien algunes propietats a Sóller (p. 1000).

Segons Gabriel Alomar, “... el apellido Vilar se encuentra muy extendido en todo el país occitano.” “En la conquista de Mallorca participaron al menos tres Vilar, procedentes de distintos linajes” (1978, p. 138-9).

Les formes ‘des vilar’ o ‘el vilar’ sembren el dubte si com a topònim pogués haver-hi altra derivació que no fos el nom d’un propietari. A *La Batalla de Binissalem*, un testimoni diu, “prop del Vilar del dit Tomàs” (p. 52) i un altre “ [...] la partida del dit Nogaret stiguessen amagats en lo Vilar o mitge* del dit Terrassa” (p. 44). Ambdues referències són a un camp adjacent al lloc on es desenvolupa la confrontació. Fa pensar que ‘vilar’ com a substantiu podia haver tingut un sentit particular. Un dels homes qui parlava era un pastor i l’altre un ‘habitador de la parròquia de Robines’. Entre ells, idò, què significava la paraula *vilar*? Encara es conserva el topònim “*es Velar*”, en una àrea limítrofa amb Consell.

BINIAGOL /BINIAGUAL

Apareix com “*la alqueria de Bernardo Agog*”, de 15 jovades, a Quadrado (1850, p. 530), porció de Pere de Centelles. Al *Memoriàl ò càpbréu* apareix tan sols, “*It[em] sub camino alqueriae Bernardi Agog, 15 jovatae*”, baix o proper al camí de l’alqueria de Bernardi Agog (p. 1005) i no és molt clar a què es refereix. El nom sembla d’origen àrab i no hem trobat una família Agog.

Bover parlava d’un Bernardo Agóch que tenia una alqueria de 15 jovades a Canarossa, però proper a Sóller (1838, p. 3).

Quadrado tradueix la paraula àrab *azoch* com mercat (1850, p. 528). Com Biniagual està situat en una cruïlla de camins, bé podria haver estat lloc d’un mercat. Joan Josep Amengual al seu *Nuevo Diccionario mallorquin-castellano-latin*, (edició de 1858) introdueix un matís que converteix el nom, Beni-Agog,** a lloc o casa d’Agog. Podia haver significat lloc de mercat?

El domini directe arribà a ser de les dames de Jonqueres. Biniagual no presenta cap problema d’ubicació al ser un nucli urbà encara existent. Era força més important els segles passats que ara, per la seva situació a la cruïlla de dos camins: el de Ciutat-Muro i el de Binissalem-Sencelles, que allà es divideix per anar a Sineu, Montuïri i Algaida. El llogaret està aïllat, quasi equidistant dels centres de Binissalem i Sencelles. Es diu que els pobladors de Biniagual preferien ser part de Binissalem, 3,5 km al nord-oest, perquè a l’hivern no podien travessar el torrent de Solleric per arribar al Sencelles. Està situat totalment en el pla; hi havia vinyes i camps de blat.

S’ha de constatar que, malgrat totes les possibles derivacions del seu nom, ‘Biniagol’ fou emprat molt prest. A la *Història de Sencelles* llegim, “*la meitad de l’honor que té a l’alqueria Beniagol [...]*” a l’any 1242 (p. 27).

(*) Mige/mitge és una paraula emprada per moltes persones a *La Batalla de Binissalem*. Es refereix a un sistema de gestionar camps de cultiu, que tractarem més quan parlem del ‘RASQUELL’.

(**) “hay la aldea Biniagual, corrupción de Beni-Agog, nombre que después de la conquista tomó una alqueria de quinze jovades [...]” (J.J. Amengual, 1858, p. 253).

BENIACLI

De 15 jovades segun Quadrado, (p. 529) i el *Memoriàl ò càpbréu* (p. 1004). No la trobem citada a altres fonts, amb l’excepció del catedràtic Llabrés (*Notícies*), qui proposa que Beniacli és Beniali. Fins ara no l’hem pogut localitzar.

Quadrado opina que una altra alqueria, ABENIALIA de 5 jovades, donada com a desè a l’Església de Mallorca, és “*hoy tal vez Biniali*” (p. 530), però sembla massa petit. Alqueria Abenialia és també esmentada al *Memoriàl ò càpbréu* com a donada a l’Església de Mallorca (p. 1005). Joan Binimelis el 1590 la transcriu com ‘BENIHALI’ (1594, tom 2, p.172).

El nucli urbà de Biniali encara existeix i pertany a Sencelles. El domini de 5 jovades de Biniali era del cavaller Arnau de Togores de Lloseta, doncs no s’havia de cercar-ho a les relacions de Quadrado i Bover, que han seguit les indicacions del *Memoriàl ò càpbréu*.

BENIALICAY

És on “*Berenguer de Tornamira estableix a Bernat Avinent el dret que té a l’alqueria raal [sic] [...] tengut en nom del Bisbe de Mallorca*” (RVV1) el 17 d’agost de l’any 1256. No hi ha cap alqueria anomenada així als relats de Quadrado, ni de Bover, ni en el *Memoriàl ò càpbréu*. Al *Memoriàl*, però, figura un “*alqueria Avinent*”, del sagristà de Barcelona del qual “*mediam jovatam*” fou donat a l’Església de Mallorca (p. 1005) en concepte de desè. El problema sorgeix si el *Memoriàl* té data de 1235-38, vint anys abans de l’establiment a Bernat Avinent de part de Berenguer de Tornamira.

No sabem si tot Benialicay arribà a estar baix del domini del bisbe, ni quant de terreny rebé Avinent. El catedràtic Llabrés ha ubicat a Benialicay la quarterada de terra de vinya donada per Bernat Avinent en benefici de l’església de Santa Maria de Rubines a l’any 1270, i diu, (en una nota difícil de desxifrar) “*daba con lugar (?) dicho el Vilar*” (*Notícies*). El noms ‘Avinent’ i ‘Bernat Avinent’ apareixen més d’una vegada al segle XIII, sobretot quan s’establí el benefici a l’església de Rubines l’any 1270, però no disposam de suficient informació per aclarir la seva situació.

"SAS CERES"

Joan Josep Amengual, quan parla de Biniagual, esmenta "Otra alqueria de diez jovadas llamada Sas Ceras, corrupción de La-Cera, cuyo nombre también tomó, y que el Vizconde dió a Centellas y este á Bernardo de La-Cera" (p.253).

Quadrado la confirma parcialment com una alqueria de "Guillermo de la Cera de 10 jovades" (p. 529). Al *Memoriàl ò càpbréu*, figura entre els honors de Gastó de Bearn una "alqueria Guillermi de la Cerra, 10 jovatae" (p. 1004). En tal cas no havia estat de Pere de Centelles, potser que l'actuàs tan sols com procurador.

A la *Història de Sencelles*, dues jovades de terra "que tenen en nom Guillem de Lacera a l'alqueria major de Canarossa, domini de Gastó de Bearn" (p. 27) foren venudes a Bernat Pastor l'1 de setembre de 1240. Els venedors eren "Pere de Coll i muller Avinens", cinquanta anys abans que un Pere Coll compràs una part de son Agulló (vegeu més a baix).

L'any 1290, Ramon Lacera, ciutadà de Barcelona, feia algunes transaccions "per raó de 10 jovades de terra que tenen a l'alqueria major de na Canarossa, jurisdicció de Gastó, vescomte de Bearn" (*Sencelles*, p. 28). "Ho tenia per herència del seu pare i aquest del seu pare Guillem". Aquest Guillem Lacera "comprà les 10 jovades al procurador de la vescomtessa de Bearn i al seu fill Gastó" (*Sencelles* p. 28-29). És poc corrent trobar una línia de traspassos així de clara. En aquest cas, permet concloure que l'alqueria "Sas Ceres" o 'alqueria de Guillem Lacera' estava ubicada íntegrament a Sencelles.

ASCELLA/ASELLA/AUXELLA/AXOELLA/ AZUELLA*

Són noms que representen un altre tema complicat. Hi ha nombroses confuses referències al segle XIII i no podem sempre determinar a quantes alqueries i rafals es refereixen.

La primera notícia data de 1238, parlant de la venda de "la meitat de l'alqueria Axoella, davall el rafal Moana, del terme de Canarossa i són 4 jovades, tingudes en nom de l'arquebisbe de Barcelona" (*Sencelles*, p. 27). Fou l'ardiaca de Barcelona el porcioner en qüestió i no l'arquebisbe? L'ardiaca tenia altres propietats a Canarossa, en particular Morneta, al nord del municipi de Binissalem. El nou propietari fou Ferrer de Talesa.

L'any 1260 una escriptura parla de "la part que tenia a l'alqueria Axoella" que rebé la viuda Ermessenda, amb confrontacions incloent "honor Beniferri" i altres plenament de Sencelles (*Sencelles* p.28).

(*) Àngel Poveda Sánchez, en un estudi del "Repertori de toponímia arabo-musulmana de Mayurca segons la documentació dels arxius de la ciutat de Mallorca (1232-76/1229-1300)", (*FRB III, separata*, p.16 – 17) ha trobat encara més versions del nom o noms: Axcella, Axella, i Aytella; tots topònims de Canarossa.

Tres anys més tard, el 1263, una segona escriptura en nom d'una dona Ermessenda parla de "la meitat que té per raó de nocés al rafal Assella, parròquia de Robines" (RRV1) que ella "donà al seu marit". Ambdues propietats seues eren "en nom de l'Ardiaca de Barcelona", i ambdues escriptures detallen que ella les tenia per raó "de nocés" o "els esponsalis". (Vegeu el capítol 34, "Els Pobles Veïns", per més detalls.)

L'any 1242 "Ferrer Ribera compra 4 jovades i mitja de terra en el rafal Azuella, terme de Canarossa" (*Sencelles*, p. 27). Amb la mateixa referència trobam "Ferrer de Gallifa estableix a Pere Arbert 4 jovades i mitja que té en el rafal Azuella" (p. 27). L'única referència geogràfica suggereix Sencelles, mentre que Gallifa i Arbert són noms de persones amb propietats al nord del terme de Binissalem, lluny de Sencelles, on els autors de la història de Sencelles havien ubicat aquest rafal.

Les pròximes referències són de la dècada del 1270, uns anys més tard. El 1272, Pere Bonet i muller, Guillema, donaven "la part que tenen al rafal Assella, terme de Canarossa, parròquia de Robines" a la seva filla Arsenda (RRV1). Aquest té la mateixa font: ARM RP-XIII n.172 i 173, que el rafal amb el mateix nom i any, 1272, a què es refereix Ricard Soto (1979, p. 128) quan parla de "un cementiri a prop del rafal Assella" que ha de ser citat del mateix document que mencionen Rosselló Vaquer i Capó, "in termino de Canarossa in parrochia de Rubines" (vol 1, p. 58). Capó també destaca "s'esmenta un cementeri", però ni un ni l'altre dóna compte que el 1272 ja existia el cementiri de l'església de Santa Maria de Rubines. Rosselló Vaquer (RRV1) no esmenta el cementiri.

Tres jovades de terra a l'alqueria Ascella són l'objecte d'una venda l'any 1278 amb la descripció "terme de Canarossa, parròquia de Rubines, porció de Gastó de Bearn" (RVV 2, p. 7).

Quadrado i el *Memoriàl ò càpbréu* esmenten dues alqueries, **Auxella** de 8 jovades i **alqueria ad Camp de Ausell** de 3, ambdues del domini del vescomte de Bearn. Camp/o de Ausell està llistat entre s'Estorell i l'Alqueria de Berenguer Galifa; presumiblement al nord del municipi, mentre que Auxella figura just abans de l'alqueria Beniferri de Sencelles a les relacions. No tenim més detalls de cap de les dues.

El nom de la segona alqueria segueix una referència a un *"rahal prope"* a la *alqueriam de Guillelmo Delfini*, de quatre jovades (*Memoriàl ò càpbréu*, p. 1004). Aquesta persona probablement fou un procurador de l'ardiaca de Barcelona, Bn de Villagrana (FRB II, p. 275).

Guillem Delfí/Delfini/Dalfí o Delsin tan sols apareix a la comarca prest, i no hem localitzat la seva alqueria. Els prelats de la seu de Barcelona perderen molt del seu interès per Mallorca quan el papa declarà que mantindria la jurisdicció de la seu de Mallorca exclusivament per ell mateix el 1248, si no l'havien perdut abans amb el nomenament del primer bisbe, una persona poc coneguda entre ells, el 1237-8.

"SON ROIG"

És un topònim històric i actual, i tenim informació d'un primer propietari. Quadrado (p. 529) diu *"l'alqueria de Berenguer Roig de 8 jovades"* situada *"en Canarosa"* i de la porció de Gastó de Bearn. Diu Quadrado que fou donat *"a la sede de Mallorca"* que interpretam, com a desè.

El *Memoriàl ò càpbréu* confirma l'*"alqueria den Berenguer Rubei"* de 8 jovades i més tard diu que fou donada pel procurador del vescomte Gastó, Arnau d'Apiera, a l'Església de Mallorca com part del desè de Gastó de Bearn, *"alqueria Berengarii Rubei quae fuit quandam Raymundi"* (pp. 1004 i 5). No sabem qui fou 'Raymundi', encara que hi havia un Petrus Raymundi esmentat a Sóller al *Memoriàl ò càpbréu*, i també un *"Petrum Raymundum de Banyol"* (p.1004).

Diu Martí Coll: *"En 1235 la alqueria de Son Roig de 8 jovades, era de Berenguer Golifa, [sic] y de este pasó a Beltrán Roig que le dió su nombre"* (1978, part 1, p. 220) Si és correcte, estableix un possible enllaç al sud del municipi per als Gallifa/Galifa.

Aclarir el nom Roig és impossible, n'hi ha massa variacions: Rubei, Rubí, Rog, Roig, Montroig, Mont Ros, etc. i almenys a Inca hi havia persones amb totes les variacions del nom. A Binissalem tan sols trobem la notícia d'un prevere Guillem Roig qui fou rector de Rubines l'any 1319 (RRV2 p. 10). No és segur si fou nadiu, perquè la notícia continua: *"Sembla que el Bisbe de Barcelona va intervenir en el nomenament"*.

Que son Roig fou de la mateixa família Roig implicada en les conspiracions de la dècada de 1340 no ho podem negar ni substanciar. El nombre de persones amb tal nom és massa gran; els primers venien amb la conquesta i un poc després n'arribà una quantitat més amb llinatges diferents. Tan sols podem constatar que les cases de Son Roig són aferrades al límit amb Sencelles, on destacava la família Santacília profundament implicada en les suposades conspiracions que seguiren la caiguda del rei Jaume III i la reincorporació de Mallorca a la corona de Catalunya-Aragó.

Quadrado anomena en la seva relació l'*"ALQUERIA DE BERENGUER GALIFA"* (p. 530) de 2 jovades, com fa també Bover (1838, p.56) i el *Memoriàl ò càpbréu* (p.1004). En la relació de Quadrado, aquesta alqueria està llistada entre s'Estorell i Alcúdia (després Alcudieta) que ens sembla una ubicació lògica.

Berenguer Gallifa era una persona coneguda. Capó diu que fou un propietari d'Aiamans i s'Estorell al segle XIII, però que havia mort el 1241 (p. 105). Un segon Berenguer Gallifa, potser nét del primer, havia estat un dels habitants de Rubines que es congregaren per escollir els delegats per jurar al rei Alfons el 1285 (RRV1).

Bernat (1300) i Lluís (1304) Galifa foren veïns de Alcudieta (Capó, p. 172). L'any 1305, un Bernat Gallifa (probablement el mateix) fou *"habitador de l'alqueria Alcúdia"* (RRV2 p 8). Els Galifa o Gallifa del segle XIV foren venedors de drets i terrenys. Uns anys més tard sembla que ells abandonaven el regne *"1361. – Guillem Gallifa, habitador de Rubines suplica al lloc-tinent general i exposa que va prometre anar a poblar Sàsser de Sardenya i per tant no seria molestat pels seus creditors. Ara és en disposició de pagar."*

"1361, 28 setembre.- Guillem Gallifa de Rubines vol anar a poblar Sàsser de Sardenya i reclama deutes abans de partir" (ambdós, RRV2. p. 19).

El nom Galifa/Gallifa era conegut a Sencelles i a Inca també. Un Bernat Galifa tenia una casa a Inca el 1250 i curiosament hi ha notícia d'un *"batiat, sens dubte moro, de nom Galife"* (Llabrés-Rosselló, 1998, p. 78) al 1251, qui podia haver estat un llibert que s'havia apropiat del nom del seu amo.

"SON AGULLÓ"

Dubtem dir si aquest topònim es refereix a una alqueria concreta, perquè la informació que tenim és escassa i poc rigorosa. El catedràtic Llabrés no diu res del seu origen, cosa sorprenent si n'hagués tingut notícies, perquè la seva família havia mantingut una propietat de, com a mínim, 10 quarterades a Son Agulló des del segle XVIII i ell anotà molts detalls d'aquell període (*Notícies*).

Guillem Martí Coll diu que era de 'Jaime Agulló' l'any 1300, *"que le dio su nombre"* i *"tenia un extensió de 302 quarterades"* (1978, Part 1, p. 220) però no dona cap font per contrastar la dada. 302 quarterades són quasi 19 jovades. Quadrado no esmenta cap alqueria de tal mida ni tal nom, i ni un 'Agulló' figura en els llibres de Bover de la conquesta. El nom més similar és el d' *"Agochi"*, citat a la informació sobre Biniagual. Si era realment una alqueria, sembla que hem perdut el seu nom.

A *La Batalla de Binissalem*, un esclau que dona testimoni de la batalla diu: *"la part del dit Nogaret tornà atràs i feren la via del mitge den Aguyó"* (p. 20). L'any és el 1434 i la manera de parlar suggereix que 'Aguyó' o estava viu, o almenys era una persona recordada. La ubicació correspon al Son Agulló tradicional.

Llabrés i Rosselló mencionen *"un tros de terra i vinya que vengueren Pere Aguiló i sa muller Maria"* a *"Pere Coll"*, però ho fixava a Inca l'any 1291 (1998, p. 110) sense concretar la seva ubicació. Segons ells, Pere Coll fou habitador d'Inca. Coll era un nom conegut a Binissalem, Lloseta i Alcudieta a més de a Sencelles. Al segle XIII un Guillem Coll era un dels habitants de Rubines que es congregà l'any 1285 per escollir *"síndics i procuradors que han d'anar a prestar jurament de fidelitat al rei Alfons"* (RRV1). Un altre habitador que participà a l'acte fou Mascaró Agüell.

FONTS CITADES

- _J.M. Quadrado, *Historia de la Conquista de Mallorca*, 1850
- _Memoriàl ò càpbréu de çò que fou del nòbble Gastó de Beàrn, é es á Sóller, Cànarossa, é el térme de la ciutad y illa de Mallòrcha, 1235 o 36?
- _Gabriel Llabrés Quintana, *Notícies*
- _J.M. Bover, *La Memoria de los pobladores de Mallorca después de la última conquista por D. Jaime I de Aragón*, 1838
- _RRV 2
- _Bisbe
- _Gabriel Alomar, *Cataros y Occitanos en el reino de Mallorca*, 1978
- _Gabriel Llompart Moragues, *La Batalla de Binissalem*, (1434), 1988
- _J.J. Amengual, *Nuevo Diccionario mallorquin-castellano-latin*, 1858, 1878
- _Rosselló Vaquer i Vaquer Bennasar, *Història de Sencelles i Costitx, 1229-1600*, 1993
- _Joan Baptista Binimelis, *Nueva Historia de la Isla de Mallorca*, 1594
- _RRV1
- _Àngel Poveda Sánchez, “Repertori de toponímia Arabo-musulmana de Mayûrca segons la documentació del arxius de la ciutat de Mallorca (1232-76, 1229-1300)”, *Fontes Rerum Balearium III*, 1980
- _Ricard Soto, “Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa”, *BSAL 37*, 1979
- _Jaume Capó Villalonga, *Història de Lloseta*, vol. 1, 1985
- _Llorenç Pérez Martínez, “Corpus documental balear (S XIII)”, *Fontes Rerum Balearium II*, 1978
- _Guillem Martí Coll, *Binisalem, su historia i su entorno, Part 1*, 1978
- _Pere-Joan Llabrés i Ramon Rosselló Vaquer, *Inca en la història, (1229 – 1349)*, 1998

Creant la vila de Binissalem

Un mosaic de cent-cinquanta anys del Regne de Mallorca,
des del 1231

Pel que fa a les imatges, fotografies i il·lustracions: Atès que algunes fotografies, imatges i il·lustracions contingudes en aquesta obra han estat realitzades per tercers, la reutilització i difusió d'aquestes no està coberta per la llicència Creative Commons ni per cap altra llicència, per la qual cosa la seva utilització serà responsabilitat de la persona que en faci ús. En cas que un tercer trobàs que en aquesta obra s'ha fet un ús no autoritzat de les seves imatges, fotografies o il·lustracions pregam que es posi en contacte amb info@creantbinissalem.com per a la seva retirada o correcció.